

УДК 314.2

Л.Ф. Камінська

КОНЦЕПЦІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

“Безперервність тенденції соціального модерну” за Ю.Хабермасом [1] вимагає постійної інтерпретації соціальних змін. Соціальна наука створила найрізноманітніші теорії соціальних змін, розуміння та дослідження яких є досить актуальним завданням сучасної соціології.

Найбільший внесок у розробку теоретично-методологічних засад цього питання вніс польський соціолог П.Штомпка. Дослідження теорії соціальних змін належать таким авторам як Р.Будону, А. Турену, Е. Гіденсу. Широку відомість з даної проблематики отримали роботи Ш. Айзенштадта, Е. Валерстайна, Р. Нісбета, Т.Шаніна.

Щодо розуміння змісту поняття, то “соціальні зміни” - це перетворення, що відбуваються в організації суспільства, способах мислення, зразках поведінки, відмінності, які спостерігаються протягом певного часу у відносинах між індивідами, групами, організаціями, культурами та суспільствами; зміна суспільно-економічної формації, суттєва модифікація соціальних взаємозв'язків, інститутів і соціальних структур.

Динамічним аспектом соціальних змін виступає соціальний час. Польський соціолог П.Штомпка вважає, що у соціальних змінах час має кількісні та якісні характеристики. Кількісний час дозволяє ідентифікувати відносний потік, швидкість, інтервали, тривалість соціальних подій, а якісний визначається природою самих соціальних змін, являє собою іманентну, онтологічну властивість подій і процесів [2, с. 67-82].

В основу типології соціальних змін покладені моделі лінійного та циклічного соціального часу. Згідно моделі лінійного часу, зміни – це спрямований, прогресивно-поступальний процес. Теоретики еволюціонізму (О.Конт, Г.Спенсер, Е.Дюркгейм, К.Маркс, М.Вебер) з'ясували чинники соціальних змін, що визначають розвиток суспільств; ідеалізували соціальний прогрес, передбачали його природність, незворотність від традиційності до сучасності та постсучасності.

Проте, теорії модернізації (останні теорії еволюціоністського напрямку) довели, що історичні події можуть дати стимул для переосмислення тих соціологічних теорій змін, які мають безпосереднє практичне значення. Домінуючою рисою сучасних суспільств є не подібність, а відмінність, так що модернізація не може розглядатися як кінцева стадія еволюції всіх суспільств. Так, злиденність у країнах третього світу, авторитарні диктаторські режими, тотальні війни, нові форми релігійного фундаменталізму, націоналізму, ідеологічний тиск стали характерними рисами сучасності. “Несправжня сучасність”, імітація сучасної західної дійсності притаманна, за П.Штомпкою, країнам посткомуністичного табору[2, с. 177-179].

Модель циклічного соціального часу пояснює, що в соціальній реальності мають місце періоди підйомів і спадів. Люди не здатні виробляти тільки новачі, вони змушені адаптуватися до змін. Середина ХХ ст. характеризується не тільки сконцентрованою соціальних змін, але й парадигмою кризи.

Ю.Хабермас доводить, що хоча примусова індустріалізація і сприяла політичному піднесенню Радянського Союзу до наддержави, вона не забезпечує йому економічного та соціально-політичного базису для побудови конкурентноспроможної альтернативи західній моделі. ХХ століття характеризується рисами тоталітаризму, втратою надії на приборкування державної влади, на гуманізацію соціальних відносин. Символами століття слугують феномени насилля та варварства [1].

Лейтмотивом ХХ ст. виступає концепція економічної, політичної, культурологічної кризи. Прогрес у матеріальній сфері, збільшення виробництва, зростання споживання, перенаселення лягає тягарем на біологічні можливості планети, прогнозує екологічні, техногенні катастрофи людства.

У соціальній сфері сучасна цивілізація не знайшла шляхів організації суспільства, яке б забезпечило гармонійність життя. Західна демократія ХХст. не винайшла нових форм організації влади та управління суспільством. Мобілізуючий потенціал сучасних західних суспільств вичерпується. Вони характеризуються споживацькою культурою, орієнтацією на гедоністичні задоволення, розповсюдженістю ірраціоналізму, містицизму, песимізму, гострим дефіцитом вітальної, людської енергії.

В основі більшості теорій соціальних змін ХХ ст. лежить системна модель (Т.Парсонс). Кожна система має “внутрішній” та “зовнішній” аспекти існування. Відповідно, під соціальними змінами представники цієї школи розуміють те, що відбувається чи із самою системою, чи всередині неї. Тому під соціальними змінами можна розуміти будь-яку незворотню зміну соціальної системи як цілості.

Так, П.Штомпка зазначає, що інколи зміни мають обмежений характер, цілісність системи зберігається, глобальних перетворень не відбувається. Наприклад, сила демократичної політичної системи закладена в її здатності приймати виклик, долати труднощі завдяки перманентним реформам, які не руйнують цілісності і стабільності системи. Такий тип адаптивної модифікації є ілюстрацією змін всередині системи. Коли зміни охоплюють всі компоненти системи, відбувається радикальна трансформація самої системи. Прикладом можуть слугувати більшість соціальних революцій.

Сучасна соціологія поставила під сумнів надійність системної моделі суспільства. З метою зрозуміти динамічну природу суспільства виникає альтернативна модель: динамічне соціальне поле. На кожному рівні динамічного соціального поля виникають зміни. Так, ми постійно спостерігаємо:

- 1) легітимізацію, переформулювання ідей, виникнення чи зникнення ідеологій, доктрин, теорій як зміну соціальної свідомості поля;
- 2) інституалізування, перегляд норм, цінностей, правил, правових систем, створення “соціальних інструкцій” за допомогою культури;

3) диференціацію і переформування каналів взаємодії, зміну соціальної організації;

4) кристалізацію можливостей, інтересів, зміна статусів, розподіл та впорядкування соціальних ієрархій [2, с. 26-30]

Теорії революцій, діяльнісного підходу поняття соціальні зміни інтерпретують в контексті соціально-історичного процесу, в якому “актор” відіграє активну перетворюючу роль (А.Турен, Е.Гіденс, П.Штомпка). Солідарні дії акторів історичної драми визначають спрямованість соціальних зрушень. Передбачається, що суспільний прогрес перевагу надає економічним, соціальним, політичним реформам.

На початку 90-х р. Р.Будон спробував проаналізувати наскільки загальнонаукові підходи можна застосувати при аналізі соціальних змін. Французький соціолог виділяє чотири типи теорій соціальних змін. Теорії першого типу намагаються довести існування незворотніх тенденцій (трендів). Причинні моделі (якщо існують певні обставини, то необхідно очікувати такий-то ефект) не підходять, оскільки практично неможливо врахувати всі суттєві чинники соціальних процесів. Другий тип теорій оперує “причинно-наслідковими” законами. В якості прикладу Р.Будон використовує закон “політичної мобілізації” Токвіля. Так, лібералізація політичного життя суспільства, яка слугує інтересам більшості населення, може виступати наслідком суспільного протистояння. Теорії третього типу досліджують форму змін, що відбуваються. Р.Будон доводить, що Т.Кун, розробляючи поняття структури наукових революцій, звертає увагу перш за все на те як, у який спосіб здійснюються зміни. Моделі революційних радикальних зрушень в наукових парадигмах мають місце, але інколи заміщуються еволюційним приростом знань. Теорії четвертого типу розглядають чинники соціальних змін. Прикладом слугує “Протестантська етика і дух капіталізму” М.Вебера. Р.Будон зазначає, що саме людські цінності можуть виступати чинниками змін виробничих відносин . Причинні моделі із зворотнім зв’язком можуть бути застосовані в одних і не придатні для інших культур. Висновок Р.Будона заключається у тому, що необхідно враховувати обмеженість кожної із моделей, розумно використовуючи їх комбінації [3].

Прихильники теорії дії звертають увагу на те, що поряд з позитивними ефектами існує тіньовий бік змін, соціальний прогрес несе негативні наслідки. Німецький теоретик У.Бек доводить, що виробництво ризиків у сучасному західному суспільстві перебільшує виробництво матеріальних благ, і що людство вступає в стадію тотальних ризиків. На зміну парадигмі кризи в кінці ХХ ст. в сферу соціальних наук впроваджується парадигма травми.

На думку П.Штомпки, одна із сфер застосування концепції соціальної(культурної) травми – дослідження негативних, дисфункційних наслідків, можливих в результаті важливої соціальної зміни.

У соціальній сфері травма визначається як деструктивний вплив на соціальне тіло. Травматична послідовність передбачає шість стадій:

1. Структурне і культурне минуле – середовище сприяюче виникненню травми;
2. Травматичні події чи ситуація;

3. Особливі способи визначення, інтерпретації, тлумачення травматичних подій засобами ресурсів культурної спадщини;
4. Травматичні симптоми, певні схеми поведінки;
5. Посттравматична адаптація;
6. Подолання травми – початок нового циклу травматичної послідовності, культурні умови для прояву нового виду травми.

Травматична послідовність носить діалектичний характер. Хід соціальних змін безперервний. При соціальних змінах травматична послідовність може проявлятися як: наслідок інших змін і як стимулятор певного типу змін. Так, радикальна, всеохоплююча соціальна зміна (найчастіше це революції) має певний потенціал травматичних подій та ситуацій. Люди використовують фонд культурних ресурсів для інтерпретації цих подій. Деякі інтерпретації визначаються як травми. Травматичний стан – невідповідність, порушення, протиріччя - може впливати на сферу культури. Виникає напруження між попередніми культурними цінностями, значеннями, символами і виникаючою культурою, адекватною новим умовам соціуму. Стан культурного протиріччя – сприятливе середовище для повномасштабної культурної травми. Соціальні зміни розвиваються незалежно і не залежать від наслідків травм.

Пропонується два альтернативні сценарії: перший – перманентне руйнування культури (застарілі зразки культури підтримуються і зберігаються завдяки культивуванню спогадів); другий – добродійне коло культурної реконструкції (відмирання культурної спадщини внаслідок зміни поколінь). Культурна травма демонструє позитивний потенціал як сила соціального становлення. Викликаючи руйнацію та дезорганізацію культурного порядку, її можна розглядати як зерно нової культурної системи, стимул культурної консолідації чи конструювання [4, с.15-16].

Р.Дарендорф пояснює, що “постизм” лише тому з’являється в теоретичних схемах, що теоретики нездатні визначити сутнісну природу іншого суспільного ладу. Світова система входить у нову цивілізацію з інформаційною домінантою, сітьовою формою ринкових відносин, а разом з тим - небезпечних, неконтрольованих ризиків та не передбачуваних трансформацій.

Список літератури

1. Хабермас Ю. Политические работы. М., 2004.
2. Штомпка П. Социальное изменение как травма // Сопис.-№1.-2001.-с.6-16.
3. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социальных изменений. М.:Аспект-Пресс, 1998.
4. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 19961.
5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества. М: Аспект-пресс, 1999.
6. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка-К.:Видавничий центр «Академія»,2002.
7. Турен Ф. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. - М.: Научный мир, 1998.
8. Nisbet R. History of the Idea of Progress. New York, 1998. 8. Ritzer G/ The McDonalidization. Newbury Park, 1993.

Поступило в редакцію 15.02.2005